

MATERIÁL

LUBOMÍR SOCHOR

a pragmatika stalinismu*

Ivan Landa

Lubomír Sochor (1925–1986) byl český marxistický filosof a sociolog. Ve svém díle se věnoval historiografii marxismu, metodologickým problémům historického materialismu, teoriím elit a zkoumání společností sovětského typu.

Sochorův intelektuální vývoj má leccos společného s vývojem jeho generačních souputníků – nejen v Československu (např. Karla Kosíka), ale i jinde ve střední Evropě (např. Leszka Kołakowského). Za války se účastnil protinacistického odboje. Myšlenkově se přimkl k marxismu a politicky k socialismu. Během studií v druhé půli čtyřicátých let se zradikalizoval a ztotožnil se intelektuálně se stalinismem. Svědectví poskytují články, které Sochor publikoval ve stranickém časopise *Nová mysl*, kde v letech 1949–1957 působil jako redaktor. Vzápětí prodělal intelektuální krizi, která se u něho projevila již po Stalinově smrti, nicméně naplno propukla až po odhalení a kritice „kultu osobnosti“.

Krise s sebou přinesla řadu otázek. Sochor na ně hledal odpovědi v podstatě po zbytek svého tvůrčího života. Jeho pozornost přitahoval zejména fenomén stalinismu: jeho povaha, podmínky vzniku, možné transmutace po Stalinově smrti, stejně jako přítomnost stalinismu v každodenním životě. Ve světle kritiky stalinismu si kladl otázku perspektiv demokratického socialismu a příčin pokřivení ideálů socialismu v průběhu

* Text vznikl v rámci projektu „Marxistický humanismus ve společnostech sovětského typu“, který je součástí programu „Evropa a stát: mezi barbarstvím a civilizací“ Strategie AV21. Za připomínky k této verzi děkuji Romanu Kandovi. Za připomínky k této i k původní, mnohem obsáhlejší verzi děkuji Joe Feinbergovi a Jiřímu Růžičkovi.

realizace. Se zřetelem k *intelektuálnímu* stalinismu se pro něj stala palčivou otázkou relevance dějin marxismu pro další vývoj marxistické teorie stejně jako téma nosnosti marxistické teorie pro pochopení reality socialistických společností.

Ve druhé polovině padesátých let byl Sochor členem tzv. „jugoslávské skupiny“, k níž patřili prominentní členové městského výboru v Praze a Večerní školy marxismu-leninismu (např. Klement Lukeš, Eduard Novák, Jaroslav Opat nebo Jiří Pelikán). Účastníci setkání otevřeně diskutovali o fenoménu stalinismu. Probírali, proč se realizace socialismu ocitla ve slepé uličce a zda východiskem z ní může být jugoslávský model socialismu apod. Diskusí se účastnili také jugoslávští diplomaté a novináři a nezdá se, že se odehrávaly přímo na půdě jugoslávského velvyslanectví. Tato skutečnost přivodila členům skupiny potíže. Byli zatčeni a vyšetřováni, následně nařčeni z vyzvědačské činnosti a odsouzeni. Sochor byl roku 1961 vyloučen z KSČ a přeřazen do výroby. Po dva roky pak pracoval jako frézař ve fabrice.

Členství v KSČ znovu získal v roce 1963 v rámci politických rehabilitací. Tentýž rok začal působit na Právnické fakultě UK v Praze, kde přednášel dějiny marxismu a sociologickou teorii. Příštích šest let patřilo k Sochorovým nejpłodnějším rokům. Přispíval do odborných časopisů a kulturních periodik (*Plamene, Orientace, Světové literatury, Literárních novin* aj.), referoval o aktuálním dění na poli marxistické teorie a kritické teorie podle zahraničních odborných i stranických časopisů (např. *Rinascita*), připravil řadu edičních návrhů, z nichž se realizovalo vydání reprezentativního výboru z Marxe, vydání vězeňských sešitů Antonia Gramsciho, výborů z díla Antonia Labrioly či Abrama Děborina, a nadto několik titulů sám přeložil.¹ Přitom soustavně pracoval na svých dvou knihách: jedné o dějinách marxismu a druhé o pojmu odcizení.

Sochorův zájem o historiografii marxismu byl podnícen jeho vlastním vyrovnáváním se s fenoménem stalinismu, a to nikoli primárně jako politického, sociálního či ekonomického systému, nýbrž jako teoretického systému. Intelektuální stalinismus se choval macešsky k vlastní myšlenkové tradici, tj. k dějinám marxismu. Sochor připomíná, že „jedním z největších hříchů dogmatismu je [...] naprostý nihilismus k hodnotám, které přinesly vlastní dějiny marxismu, a k jejich myšlenkovému odkazu, k problematice, které tyto dějiny obsahují“.² Vyrovnat se s intelektuálním stalinismem tak znamená odmítnout dějinný nihilismus, což Sochor sám učinil – a to hned dvojnásobem. Jednak historizoval intelektuální stalinismus a učinil z něj součást dějin marxismu, jednak

¹ Pokud jde o překlady, Sochor se podílel na překladu výboru *Sešitů z vězení* Antonia Gramsciho (z plánovaných tří svazků vyšly jen dva). Do češtiny přeložil Lukácovy *Dějiny a třídní vědomí* a útlou knížku *Lenin, Korschův Marxismus a filosofie*, Trockého *Zrazenou revoluci* a Marcuseho *Éros a civilizace*. – Sochorovy ineditní překlady vycházejí postupně v nakladatelství Filosofia v ediční řadě „Emancipace a kritika“.

² Lubomír Sochor, *Sociologie románu*, 1965, s. 3 [strojopis]. Sochor na jiném místě uvádí: „Stalin-ské období neumožňovalo, aby marxismus uplatnil na své vlastní dějiny svou vlastní kritickou revoluční metodu.“ Lubomír Sochor, „A. M. Děborin a dvacátá léta v sovětské filosofii“, in Děborin, A. M., *Filosofie a politika*, Praha: Nakladatelství politické literatury, 1966, s. 505.

systematicky vynášel ze zapomnění *hodnoty* marxismu, které intelektuální stalinismus vědomě popřel či nevědomky přehlížel. V roce 1965 Sochor dokončil a obhájil habilitační spis *Studie z dějin marxistické filosofie*. Jeho literární pozůstalost však obsahuje ještě pozdější, lehce upravenou a doplněnou verzi *Příspěvky k dějinám marxismu* datovanou rokem 1975. Přestože Sochor pokračoval v práci na svých dějinách marxismu až do osmdesátých let, nikdy nevyšly knižně.³

Kniha o pojmu odcizení vznikla v roce 1961 a nesla název *Marxova teorie „odcizení“ a spory o „mladého“ Marxe*, přičemž v plánu bylo její knižní vydání pod titulem *Spory o mladého Marxe*. K tomu však nedošlo. Vyšla ovšem tiskem studie, v níž Sochor shrnul hlavní argument knihy.⁴ Sochor byl přesvědčen, že marxistické koncepce je nutné aplikovat na společenskou realitu, která sama o sobě prohlašuje, že staví na teoretických pilířích marxismu. Vhodnou za tímto účelem se Sochorovi jevila koncepce odcizení, která by tak mohla osvědčit svůj explanační, hermeneutický a kritický potenciál, který jí byl upírán intelektuálním stalinismem. S pomocí koncepce odcizení lze podle Sochora odkrýt dehumanizační tendence v těchto společnostech přítomné, spočívající v systematickém vytěšňování aktérské perspektivy. Lze tak snáze pochopit, proč za stalinismu docházelo k devalvací explanační, hermeneutické a kritické hodnoty těch či oněch marxistických koncepcí, které aktérskou perspektivu braly v potaz.

Koncem šedesátých let se Sochor veřejně a politicky angažoval. Zapojil se aktivně do dění kolem pražského jara 1968. V průběhu XIV., tzv. „vysočanského“ sjezdu KSČ byl zvolen do ústředního výboru KSČ. Po krachu reformních snah byl roku 1969 vyloučen z ÚV i z KSČ. Následně mu byla znemožněna pedagogická i vědecká činnost. Pracoval jako bibliograf v knihovně Právnické fakulty UK, a to pod dohledem tajné policie (roku 1972 byl zatčen a krátce uvězněn za šíření protivládních tiskovin). Byl sice v knihovně izolován, nicméně měl dobrý přístup k odborné literatuře. Kromě důkladných rešerší literatury, týkající se tématu politických stran, socialistické zákonnosti, diktatury proletariátu či revoluce, se Sochor ponořil do intenzivního studia teorií elit.⁵ A nadále pokračoval v práci na svých dějinách marxismu. Spolu s tím si doplnil právníké vzdělání, které završil v roce 1975 obhajobou kandidátské práce *Zákaz incestu a československé trestní právo*.

³ Tomu nasvědčuje Sochorova korespondence s Karlem Kosíkem a Robertem Kalivodou. Kalivoda v dopise adresovaném Sochorovi (21. června 1981) píše: „Myslím, že máš předpoklady udělat konečně pořádné dějiny marxismu, které musí být *kritické* i k Marxovi a Engelsovi – v tom smyslu, že ukážou velikost vědeckých objevů, ale i metafyzickou (především hegelíanskou) omezenost jejich záběru. Nemí to prostě ještě konkrétní dialektika (nikoli dialektika konkrétního – což je dialekticko-metafyzické spekulování o konkrétnosti).“

⁴ Lubomír Sochor, „Filosofie a ekonomie“, in kol. autorů, *Sedmkrát o smyslu filosofie* (Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964), s. 71–99.

⁵ Ondřej Lánský vydal (doplněnou) antologii k teoriím elit, kterou Sochor připravil v sedmdesátých letech. Srov. Ondřej Lánský, Lubomír Sochor, (ed.), *Materiály k teorii elit a k její kritice* (Praha: Filosofia, 2018).

V roce 1978 Sochor vycestoval z Československa a připojil se ke své rodině, která žila ve Francii (Sochorova druhá manželka byla Francouzka). Žil pak až do své předčasné smrti v Paříži, kde vyučoval na *Université Paris VII*. Vypisoval pravidelně kurzy zaměřené na společnosti sovětského typu: např. o ikonografii, teorii komunikace, o roli masmédií nebo o socialistickém realismu. Začal rovněž soustavně pracovat na novém knižním projektu o teoriích stalinismu. Přestože se z chystaného projektu dochovaly jen náčrty, výpisky, poznámky, nástřely struktury a několik obsáhlých anotací, lze si na základě tohoto materiálu utvořit poměrně jasnou představu o Sochorově argumentaci. Hlavním záměrem bylo tematizovat stalinismus jako ideologii či jako teoretický systém se zřetelem k různým formám jeho realizace a praktického uplatňování.

Sochor měl v plánu věnovat se detailně genetickému zkoumání stalinismu stejně jako provést jeho ideálně-typickou rekonstrukci. Vlastním ohniskem knihy měla být analýza pragmatiky stalinismu. Sochor usiloval o metodologickou rehabilitaci aktéřské perspektivy při zkoumání společenské reality, kterou historický materialismus ignoroval. Snažil se přitom porozumět rozmanitým způsobům, jakými individuální i kolektivní aktéři – tvořící nedílnou součást ideologizované reality – rozumí sobě samým. Zajímal se také o to, jak tito aktéři uskutečňují své vlastní představy o dobrém životě.

Asi nejrozsáhlejším Sochorovým příspěvkem k pochopení pragmatiky stalinismu je studie o „reálném socialismu“: *Contribution à l'analyse des traits conservateurs de l'ideologie du „socialisme réel“*. Její lehce zkrácené znění přetiskujeme v anglickém a českém překladu. Sochor ji původně napsal francouzsky jako výstup v rámci projektu o společnostech sovětského typu, který z Vídně řídil Zdeněk Mlynář.⁶

Ve zmíněné studii Sochor pojímá „reálný socialismus“ doslova jako realitu, která je skrz naskrz prorostlá ideologií, tj. jako realizovanou ideologii. V situaci, kdy se ideologie stává reálnou a kdy se realita sama stává ideologickou, je ideologie vlastně překonána: je zrušena a současně uchována, byť v pozměněné podobě. Je zrušena v tom smyslu, že ztrácí váhu ideologický obsah, který působí v lidských „hlavách“ a skrze ně. Stírá se tak hranice mezi myšlenkou a faktem, obrazem a zobrazeným. Ale ideologie rovněž zůstává uchována, a to v podobě ritualizované praxe, která společenskou realitu vytváří a současně reprodukuje.

Domnívám se, že toto je stěžejní Sochorova myšlenka: Ideologie, tzn. stalinismus jako teoretický systém (Sochor pro něj někdy používá označení „marxismus-leninismus“),

⁶ Lubomír Sochor, *Contribution à l'analyse des traits conservateurs de l'ideologie du „socialisme réel“* (Köln: Index, 1983). Souběžně s tím vyšla v tomtéž nakladatelství také ve francouzštině a angličtině. Po Sochorově předčasném úmrtí studie vyšla znovu se změněným názvem: *Le „socialisme réel“: une idéologie tournée vers le passé* v sartróvském časopise *Les Temps Modernes*. Srov. Lubomír Sochor, „Le „socialisme réel“: une idéologie tournée vers le passé,“ *Les Temps Modernes* 41 (1985), č. 468/469, s. 158–238. Český překlad byl pořízen podle posledního vydání a byl zařazen do výboru *Úvahy o ideologii a praxi reálného socialismu*, editorsky připraveného Janem Auerhanem, který je také autorem českého překladu. Srov. Lubomír Sochor, *Úvahy o ideologii a praxi reálného socialismu* (Köln: Index, 1987).

se obsahově postupně vyprázdnil, zformalizoval a proměnil se v liturgii a v represivní rituál. Změna mj. spočívá v přehodnocení primátu ideologie. Liturgie či rituál má v kontextu náboženství víceméně služebnou funkci a není samoučelný; vždy slouží náboženskému obsahu. A něco podobného platí o politickém rituálu, který slouží určité ideologii či doktríně. Je-li ovšem ideologie realizovaná či realita zideologizovaná, vztah služebnosti se převrací. Rituál má nyní primát, zatímco ideologie plní čistě služebnou funkci v rámci liturgie. Otázkou pak je, nakolik – pakliže vůbec – mohou aktéři vnoření do ideologizované reality uskutečňovat své konkrétní představy o dobrém životě na půdorysu ritualizované praxe. Zdá se, že Sochor v uváděné studii vytyčuje směr, jímž by se hledání odpovědi mělo ubírat: kulturně antropologické zkoumání společností sovětského typu. To nám na základě analýzy rozličných forem ritualizované praxe na jedné straně a konkrétních aktérů, kteří jsou jejich vykonavateli, na straně druhé, může poskytnout ucelený obrázek o míře, v jaké individuální či kolektivní aktéři reálně uskutečňují své vlastní představy o dobrém životě: paradoxně nikoli navzdory ideologii, ale v souladu s ní.